

Cărți ale filologilor francezi din secolul al XVI-lea în biblioteca lui Timotei Cipariu (II)

Dr. ELENA DAMIAN
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”
Cluj-Napoca

Résumé

Livres des philologues français du seizième siècle dans la bibliothèque de Timotei Cipariu (II)

18 auteurs français, représentants d'une grande valeur de la Renaissance, ayant des préoccupations multiples, parmi lesquelles celles de philologie aussi, ont fait partie de la bibliothèque de Timotei Cipariu. Cela témoigne de son intérêt pour la philologie, envisagée dans le sens large du mot. Ces livres, beaucoup d'entre eux étant des raretés, sont un motif de fierté pour la Bibliothèque académique de Cluj-Napoca et leur mise en valeur nous semble plus que nécessaire, même un honneur.

Keywords: *French philologists, renaissance, library, Timotei Cipariu, rare books, Academy Library, Cluj-Napoca*

Cea de a doua parte a studiului nostru se va referi la cei 18 filologi francezi din secolul al XVI-lea prezenți prin operele lor cele mai importante (în 29 ediții) în biblioteca lui Timotei Cipariu.

1. Din colecția filologului Timotei Cipariu nu putea lipsi **Guillaume Budé** (1467 sau 1465-1540), cel care a jucat un rol deosebit în dezvoltarea umanismului în Franța. Yves Giraud și Marc-René Jung îl considerau cel mai important umanist francez al epocii. A fost numit „*père de la Renaissance*” („*părinte al Renașterii*”), iar Erasmus îl apreciașe ca fiind „*le prodige de la France*” („*miracolul Franței*”). A fost o figură exemplară a Renașterii, un inițiator cu preocupări multiple; Budé a fost și un bibliofil recunoscut, bibliotecar (din 1522) al regelui Francisc I. Pe lângă *studiile juridice*, Budé a avut și studii de *filologie*. Este cunoscut, în special, ca *filolog* (unii cercetători l-au considerat chiar a fi fondatorul filologiei).

Meritul său cel mai mare a fost acela de a fi fost un elenist desăvârșit, un renovator al studiului limbii grecești în Franța, primul mare elenist francez (a învățat aproape singur greaca).

Filologul G. Budé și-a arătat talentul și în lucrările *De philologia* (1530), *Lexicon sive dictionarium Graeco-latinum, Etude des lettres*, dar, mai ales, în *Commentaires sur la langue grecque* (1529) sau *Commentarii linguae graecae*.

Dintre lucrările sale, la loc de cinste se află *Commentarii Linguae Graecae*, care a apărut pentru prima oară la Paris în 1529 și care i-a adus reputația de primul mare elenist francez. Această operă este socotită a fi „o fântână de erudiție,” „o mină de informații” pentru lexicografii din secolul următor.¹ În fondul Blaj se păstrează ediția de la Basel din 1530, în folio, 1424 coloane, legată în pergament, exemplar care a aparținut Bibliotecii basilitane (cota B 1296). Lucrarea a cunoscut numeroase reeditări, printre care și cea din 1548. Un exemplar din această ediție, al cărei posesor a fost Timotei Cipariu, se păstrează în colecțiile Bibliotecii academice clujene. Este ediția definitivă, lărgită cu mai mult de o treime după notele lăsate de G. Budé, una dintre cele mai importante contribuții renașcentiste la studierea antichității grecești. Această lucrare a constituit baza studierii limbii grecești în Franța și a servit ca fundament pentru *Thesaurus Graecae linguae* al lui Henri II Estienne.

Commentarii linguae graecae... Ab eodem accurate recogniti, atque amplius tertia parte aucti. - Parisiis, ex officina Roberti Stephani, 1548, 1109 + 41 p. Cu marca tipografică și deviza pe pagina de titlu și posesorul T. Cipariu (2 stampile ovale: *Din biblioteca T. Cipariu și Timotheu Cipariu*). Tot pe pagina de titlu întâlnim o însemnare manuscrisă cu cerneală neagră: *Editio per-rara*. Lucrarea este tipărită de Robert Estienne în condiții grafice deosebite. Volumul este bine conservat, iar specialiștii consideră această ediție ca fiind una rară. Legătura cărții a fost refăcută (cota B 2909).

G. Budé „adoptă în studiul său lingvistic o atitudine umanistă, înainte de toate: el plasează literatura deasupra oricărei manifestări a spiritului și

¹ Marie Madeleine de La Garauderie, *Guillaume Budé. A Philosopher of Culture*, în *Sixteenth Century Journal*, vol. 19, no. 3, 1988, p. 379.

limitează filologia la stricta interpretare a autorilor. Cu toate acestea, amploarea însăși a cunoașterii sale a lumii clasice și mulțimea subiectelor care îl interesau extind cercetările sale și asupra altor aspecte ale vieții antice și dezvăluie nașterea unui interes științific, precursor al metodei comparative, adoptată apoi în studiul limbilor clasice.”

Fără a avea o metodă lexicografică foarte riguroasă, G. Budé interpretează cu finețe și eleganță un mare număr de cuvinte grecești, raportându-le la termenii latini corespunzători. „Operei îi lipsește, din nefericire, un plan și o ordine de prezentare a materialelor adunate, însă indexul alfabetic de la sfârșitul lucrării rezolvă parțial această lipsă.”² Stilul său propriu, unic, este apreciat peste timp. El s-a adresat unui public restrâns, cultivat, iar munca asupra limbajului a reprezentat pentru el „o modalitate de sacralizare a actului scriiturii.”³

Budé a fost, de asemenea, cel care a răspândit cuvântul *enciclopedie* în limba franceză, cu 15 ani înaintea lui Rabelais (în *Pantagruel*); a fost numit „nașul” termenului de *enciclopedie*.

A fost un apărător ferm al umanismului, pe care îl denumește adesea cu termenul tradițional de *bonae litterae* sau, mai ales, cu *philologia*. Budé numește filologia „iubita mea;” cu toate acestea, pentru el, *teologia* este „regina științelor”.. Pentru Budé, umanismul este cheia științei lui Dumnezeu, cheia vieții contemplative.⁴

2. Robert Ier Estienne (Robertus Stephanus Primus, Paris, 1503-Geneva, 1559) a fost cel mai celebru tipograf al familiei Estienne (în timpul carierei sale de 34 de ani, el a tipărit atât la Paris, cât și la Geneva, aproximativ 500 de lucrări, dintre care circa 10% în limba franceză, iar restul, în limbile latină, greacă și ebraică), un umanist desăvârșit cu o educație intelectuală solidă, bun cunoscător al limbilor latină, greacă și

² Laffont - Bompiani, *Dictionnaire des oeuvres de tous les temps et de tous les pays. Littérature. Philosophie. Musique. Sciences*, Paris, S.E.D.E. et Bompiani, III-ème édition, vol. I (A-Dh), p. 478.

³ Marie Madeleine de La Garauderie, *op. cit.*, p. 380.

⁴ *Ibidem*, p. 381-386.

ebraică (deși nu a urmat cursurile niciunei universități),⁵ așa cum o dovedesc excelențele cărți pe care le-a editat în aceste limbi. Aproape jumătate din lucrările tipărite de el sunt concepute de el însuși, fără a lua în considerare prefetele erudite, notele și comentariile.⁶ Robert Ier a fost *principalul tipograf biblic al Franței în secolul al XVI-lea*. De asemenea, a tipărit noi ediții ale clasicii, superioare celor precedente, îmbogățite cu note și prefete pline de interes. Robert a publicat texte grecești inedite: Dionysios din Halicarnas, Dio Cassius Appianus și alții, în ediții princeps. Din principalii autori latini, a tipărit ediții din operele complete ale lui Cicero (2), Terențiu (12), Vergiliu (5) revăzute de el însuși, însoțite de comentarii. A editat, de asemenea, operele contemporanilor: G. Budé, Fr. Hotman, Erasm, J. Calvin, ediții extrem de îngrijite și de o rară corectitudine, la un preț accesibil.

Robert Ier este și un *lexicograf* remarcabil. În lucrarea sa, *Dictionarium seu latinae linguae thesaurus* din 1531, capodoperă a genului, el dă traducerea franceză a unor termeni latini. De aici, ideea unui *Dictionarium latinogallicum* (1538), care, întors, devine (în anul 1539) *Dictionnaire françois-latin*. Ediția a doua, cea din 1549, este amplificată cu cuvinte noi, furnizate de autorii contemporani, printre care, la loc de cinste, François Rabelais. Ediția din 1549 devine, astfel, primul dicționar francez important din secolul al XVI-lea. În concepția lui Robert Ier Estienne, dicționarele aveau menirea de a-l ajuta pe cititor în studierea *Bibliei* și în cea a clasicii latini.⁷ În *Traicté de grammaire française* (1557), Robert Ier încearcă să stabilească unele norme ale limbii literare; ediția a doua a lucrării a apărut în 1569.

Dicționarele sale i-au asigurat o solidă reputație de filolog și de lexicograf, iar *Dictionnaire françois-latin* va rămâne repertoriul cel mai cunoscut al lexicului francez al Renașterii.

⁵ Susan A. Stussy, *Robert Estienne, Royal Printer, An Historical Study of the Elder Stephanus by Elizabeth Armstrong*, în *Sixteenth Century Journal*, vol. 18, no. 2, 1987, p. 271.

⁶ În fondurile Bibliotecii academice clujene se păstrează 45 de exemplare care poartă marca sa tipografică.

⁷ Susan A. Stussy, *op. cit.*, p. 271.

În colecțiile Bibliotecii academice clujene se păstrează, bine conservate, două exemplare ale lucrării sale *Thesaurus linguae latinae*, în trei volume, in-folio, însumând peste 3.000 de pagini (*Basileae, 1576, ex officina Frobeniana per Aurelium Frobenium*), volume legate în piele, cu ornamente, cu încuietori metalice, cu însemnări manuscrise (cotele C 51683 și U 62339). Este cea mai importantă operă a sa, deoarece a stat la baza celorlalte dicționare și ea nu putea lipsi nici din biblioteca lui Timotei Cipariu, dar se păstrează într-o ediție mai târzie. Dintre cărțile care i-au aparținut lui Cipariu și care s-au pierdut, nu ar fi exclus să fi existat și o ediție din secolul al XVI-lea.

Roberti Stephani lexicographorum principis Thesaurus linguae latinae in IV tomos divisus..., Tomus I-IV. *Basileae, Typis et impensis E. Et J. R. Thurmisionum fratrum, 1740-1743*; 3 vol., in-folio, legate în pergament, cu marca tipografică și deviza pe foaia de titlu; cu ștampila lui Timotei Cipariu (cota B 1980).

3. Charles Estienne (Carolus Stephanus, 1504-1564) a tipărit la Paris între anii 1551 și 1561. Dacă cei doi frați mai mari ai săi, François și Robert, s-au dedicat de la început meseriei tatălui lor, pe Charles l-au pasionat mai mult filologia clasică și istoria; apoi a decis să devină medic, obținând diploma de doctor în medicină în anul 1542. Din motive familiale, se va dedica și el meseriei de tipograf, începând cu anul 1551, reprezentând și el una din figurile cele mai remarcabile ale tipografiei franceze.⁸

Charles Estienne, ca un demn reprezentant al Renașterii, a creat numeroase opere care au aparținut mai multor domenii (lucrări științifice și lucrări cu caracter umanist).

La fel ca fratele său, Robert, Charles a fost crescut în spiritul cunoașterii literelor și a limbilor străine; a publicat dicționare și gramatici, a editat clasici și a fost deschizător de drumuri și în domeniul teatrului.⁹

⁸ Vezi Elena Damian, *Charles Estienne - autor și editor*, în *Biblioteca și cercetarea*, XVII, Cluj-Napoca, 1993, p. 15-25.

⁹ Charles Estienne a editat peste 100 de titluri, îmbinând disciplinele umaniste cu cele științifice; în colecțiile bibliotecii academice clujene se păstrează 11 ediții în 13 exemplare ale lucrărilor sale apărute între 1554-1693, din care 3 exemplare în fondul Blaj, o ediție Cipariu; lucrările sale sunt socotite a fi destul de rare.

Activitatea de lexicograf este ilustrată prin redactarea câtorva dicționare cum ar fi: *Dictionarium latino-gallicum...*, Paris, 1552, in-folio, 1430 p. (altă ediție-1570); *Dictionnaire historique et poetique de toutes les nations, hommes, lieux, fleuves, montagnes...*, Paris, 1553;¹⁰ *Dictionarium latino-graecum...*, Paris, 1554, in-4; *Dictionarium poeticum...*, Paris, 1559, in-8; *Petit dictionnaire françois-latin*, Paris, 1559, in-4.

Gramaticile sale mai cunoscute sunt: *Latina linguae cum graeca collatio ex Prisciano...*, *constructionis ac totius grammatices*, Paris, 1554, in-8; *Rudimenta latinogallica*, 1559, in-8 și *Rudimenta latinogallica cum accentibus*, Paris, R. Estienne II, 1588 (se pare că îi aparțin tot lui Charles).

De asemenea, Charles Estienne este cunoscut și pentru editarea unor clasici: *Thesaurus M. Tullii Ciceronis*, Paris, Ch. Estienne, 1556, in folio, 1591 p.; este ediția întâi a acestei lucrări, tipărită în condiții excepționale;¹¹ *Dionysius Halicarnas, Lutetiae, apud Carolum Stephanum*, 1554 (U 63918).

Dintre lucrările cu caracter filologic, în colecția cipariană a bibliotecii noastre se păstrează: *Dictionarium historicum geographicum poeticum, Authore Carolo Stephano: Gentium hominum, deorum gentilium regionum, locorum, civitatum,...*, *Ebrodum (Yverdon, Elveția), ex typis Societatis Helv. Caldarianae, 1621, in-4, 2042 coloane*, legată în pergament cu supralibrosul C. K. 1645. Pe foaia de titlu se află marca tipografică și ștampila de posesor: *Timotheu Cipariu*. În carte există însemnări manuscrise și sublinieri; exemplar bine conservat (B4801). Până la această ediție, lucrarea a mai apărut în 1561, 1566, 1567, 1579, 1609. (În colecțiile Bibliotecii academice clujene, această lucrare se găsește în 7 ediții, în 9 exemplare, tipărite între 1609-1693).

¹⁰ Acest dicționar al lui Charles Estienne, secondat de fratele său, Robert, este socotit a fi precursorul dicționarelor biografice moderne. Vezi Sidonia Puiu Fărcaș, *Literatura de referință biografică* (I), în *Biblioteca și cercetarea*, X, Cluj-Napoca, 1986, p. 194.

¹¹ Fred Schreiber, *The Estiennes (Catalogue)*, New York, E. K. Schreiber, 1982, p. 123.

4. Henri II Estienne (Henricus Stephanus Secundus, 1528 sau 1531 - 1598), fiul cel mare al lui Robert Ier este, din cele mai multe puncte de vedere, cel mai important reprezentant al familiei, supranumit „*le Grand*.”

Dacă tatăl său a fost cel mai prolific tipograf al familiei, Henri Estienne a fost cel mai prolific savant al acesteia. Filolog, gramatician de renume, erudit, autor satiric și polemist, editor și comentator, a crescut într-o familie în care și servitorii vorbeau latina, iar savanții vremii își dădeau întâlnire în casa lor. Henri II a învățat latina la o vârstă fragedă, dar adevărata sa pasiune a fost limba greacă. La 15 ani era capabil să-și ajute tatăl la editarea textelor grecești. Fiind foarte dotat pentru limbile străine, el a învățat și italiana, spaniola, flamanda și mai multe limbi orientale. Spirit riguros, era îndrăgostit mai presus de orice de un limbaj corect.

Henri II este mai mult un erudit, om de litere, decât un tipograf,¹² cu o educație umanistă de excepție.¹³ Prin exemplul său personal și cu argumente, el a militat în favoarea limbii franceze. A relevat înrudirea dintre franceză și greacă și a protestat împotriva italianismelor la modă și a abuzurilor folosirii lor. Prin numeroase lucrări a vrut să demonstreze superioritatea limbii franceze față de celelalte limbi moderne, comparând-o cu greaca, pe care el personal o considera „*cea mai frumoasă dintre toate limbile*.”¹⁴

În anul 1572 este tipărită la Geneva opera sa capitală, care i-a adus admirația unei lumi întregi, un monument de erudiție. Această lucrare marchează cel mai important punct al carierei sale, dar și un punct înalt al

¹² În timpul celor 40 de ani de carieră tipografică, Henri II a editat aproximativ 170 de lucrări în diverse limbi. Prin importanța edițiilor, literatura greacă deține locul I. În colecțiile Bibliotecii academice clujene se păstrează 64 de exemplare cu marca sa tipografică, identificate până în prezent.

¹³ Pentru activitatea sa ca și tipograf, vezi Elena Damian, *Ediții Stephaniene în colecțiile Bibliotecii academice clujene* (II), în *Biblioteca și cercetarea*, XIV, Cluj-Napoca, 1990, p. 79-95.

¹⁴ André Lagarde, Laurent Michard, *XVIIe siècle. Les grands auteurs français du programme* (II), Paris, Bordas, 1970, p. 8-9; *Histoire de la littérature française*, vol. I. Coordonator Angela Ion, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982, p. 93.

științei europene, lucrare care a rămas până astăzi un element esențial pentru studiile grecești. *Thesaurus Graecae Linguae* i-a adus faima, dar și ruina financiară. Planul acestei opere monumentale fusese conceput de tatăl său, care a dorit să facă pentru limba greacă ceea ce făcuse pentru limba latină (*Thesaurus Linguae Latinae*). Acest Thesaurus grec a fost și o operă de pionierat. Henri II a grupat cuvintele după rădăcina lor etimologică și nu într-o ordine strict alfabetică. Încă din 1558, sub supravegherea atentă a tatălui său, Henri II lucra deja la *Thesaurus*. Chiar dacă nu ar fi realizat nimic altceva, numele său tot ar fi rămas înscris pentru totdeauna în istoria învățăturii umaniste.¹⁵ Opera este alcătuită din 5 tomuri, în 4 volume, plus un volum *Appendix*. Vol. I (Tomus I, A-I, 1946 coloane), vol. II (Tomus II, K-O, 1700 coloane), vol. III (Tomus III + Tomus IV, legate împreună, P-YW, 1793 coloane, F-WX, 834 coloane), vol. IV (Tomus V, Q-Z, 1766 coloane și un volum *Appendix Libellorum ad Thesaurum Graecae Linguae pertinentur*, 1746 coloane plus *Indicis in Thesaurum Linguae Graecae*, 212 coloane).

Dintre operele sale care ilustrează activitatea de filolog, în colecția lui Timotei Cipariu se păstrează următoarele ediții: *Thesaurus Graecae Linguae. Ab Henrico Stephano constructus* (Geneva), 1572, excudebat Henricus Stephanus, in folio, 4 volume legate în piele cu ornamente aurii pe cotor, cu mai multe însemnări manuscrise, mai ales pe pagina de titlu a volumului întâi, cu marca tipografică și deviza pe pagina de titlu a primului volum, cu ștampila de posesor T. Cipariu. (B 2353)

Thesaurus Graecae Linguae este însoțit de *Glossaria duo De Atticaw linguae seu dialecti idiomatis, comment(arius)*, (Geneva), 1573, in-folio, tipărită tot de Henricus Stephanus. Acest volum are o legătură artistică deosebită, legat în piele în 1573, cu un ex libris aurit pe coperta a doua (ex *Bibliotheca Bunaviana*). Prima ediție a acestei importante opere (de obicei, considerată în mod eronat ca un supliment al *Thesaurus-ului Graecae Linguae*) este, de fapt, o operă independentă, cu toate că este o lucrare auxiliară *Thesaurus-ului*. Volumul este împărțit în două părți, din care prima constă în edițiile princeps ale celor două valoroase glosare bilingve bizantine antice: glosarul latin-grec al lui Philoxenus și glosarul

¹⁵ Fred Schreiber, *op. cit.*, p. 158-159.

grec-latin al lui Cyrillus.¹⁶ În colecțiile Bibliotecii academice clujene, se păstrează acest volum tot în fondul Blaj (B17699), dar nu i-a aparținut lui T. Cipariu. Jacques Charles Brunet în *Manuel du libraire et de l'amateur de livres* afirmă că este destul de dificil să găsești toate aceste volume împreună și bine conservate. El le consideră o raritate. Biblioteca noastră se poate mândri că este păstrătoarea acestei opere rare.

L'Introduction au Traité de la conformité des merveilles anciennes avec les modernes, ou Traité préparatif à l'Apologie pour Herodote... (Geneva, H. Stephanus), 1579, in-8, 572 p., legată în piele maro. Lucrarea a apărut pentru prima oară în 1566 și a fost reeditată în anii 1567, 1572, 1579, 1580, 1582 și 1592. Este o culegere de povestiri, nuvele și fabule satirice. Henri II a dat aici curs liber geniului său debordant și tumultuos. Este un tablou viu exagerat și dezordonat al stării bisericii dinainte de Reformă. Autorului i se recunosc calitățile de povestitor și pamfletar.¹⁷ (B 3211)

Traducător: *Emendationes partim Annotationes in quosdam Hymnorum locos [...] în: Callimachi Cyrenaei Hymni (cum suis scholiis Graecis) et Epigrammata, ..., Eiusdem interpretatio Epigrammatum, et Annotationes in Hymnos (Genevae), excudebat Henricus Stephanus, 1577, in-4, 134 p. (B 5537)*

Comentator: *Quinti Horatii Flacci. Poemata, novis scholiis et argumentis ab Henrico Stephano illustrata. Eiusdem Henr. Stephani Diatribae de hac sua editione Horatii et variis in eum observationibus...* (Genevae, H. Stephanus, c. 1577), in-8; probabil, ediția a II-a (B 2893); *Idem, Editio tertia, ... (Genevae), excudebat Paulus Stephanus, 1600, in-8. (B 2533); Orpheus. Orphei Argonautica hymni et de lapidus curante... Accedunt Henrici Stephani in omnia et Josephi Scaligeri in Hymnos notae, Trajecti ad Rhenum, apud Guilielmum Vandewater?, 1689, in-12. (B 4734); Orpheus. Orphei Argonautica hymni libellus de lapidus et fragmenta*

¹⁶ Ibidem, p. 159.

¹⁷ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle.* Publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. Collaborateurs: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard, 1951, p. 313.

cum notis H. Stephani et ... Lipsiae, sumptibus Casperi Fritsch, 1764, in-8. (B 2935)

Editor și comentator: *Anthologia Graeca. Florilegium diversorum epigrammatum veterum...* (Genevae), excudebat Henricus Stephanus, 1566, in-4¹⁸. (B 5530).

Așadar 8 opere scrise, traduse, comentate sau editate de Henri II Estienne i-au aparținut lui Timotei Cipariu.

5. Paul Estienne (Paulus Stephanus, 1566–1627), fiul lui Henri II, a primit titlul de tipograf în 1590. El a preluat tipografia tatălui său și, între 1599-1626, a tipărit la Geneva în jur de 25 de ediții. Dintre acestea, se remarcă în mod deosebit edițiile din poetul grec *Pindar* (ediția din 1599 este în formatul in-4, dar toate edițiile anterioare sau mai târzii au fost ediții de buzunar in-16). Paul l-a editat și pe *Horatius Flaccus Quintus*. În colecțiile Bibliotecii academice clujene se păstrează un exemplar din: *Poemata. Editio Tertia (Geneva), excudebat Paulus Stephanus, 1600, in-8, legat în pergament cu ornamente*. Paul este editorul, iar Henri II, comentatorul. (B 2533) Exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu. Cu Paul Estienne, ramura din Geneva a dinastiei Stephanus se sfârșește.¹⁹

6. Isaac Casaubon (Isacus Casaubonus, 1559-1614), cunoscut și sub pseudonimul de Hortibonus, a studiat dreptul, teologia, limbile orientale. La vârsta de 9 ani, el cunoștea deja foarte bine limba latină. A fost și un excelent elenist. A predat limba greacă la Montpellier, la Lyon, la Geneva și la Paris. În anul 1600 devine bibliotecarul regelui Henric al IV-lea. După

¹⁸ Printre cele mai frumoase ediții de clasici tipărite de H. Estienne se numără și *Platon. Opera quae extant omnia (Genevae), excudebat Henr. Stephanus, 1578, 3 vol. in-folio, o ediție foarte frumoasă, un exemplar de lux cu foaia de titlu deosebită*. Monumentala ediție Platon a lui H. Estienne este prima ediție completă care, pentru două secole, a rămas instrumentul indispensabil studiilor platoniene. Dintre toate edițiile lui Platon, este, probabil, cea mai deosebit decorată. El a folosit întreaga sa serie de litere ornate. Acest *Platon* somptuos a contribuit, în continuare, la ruina sa financiară, dar, în același timp, i-a adus glorie eruditului H. Estienne, dar și tipografului. (U74146) Vezi: Fred Schreiber, *op. cit.*, p. 170.

¹⁹ Vezi Elena Damian, *Ediții Stephaniene...*, p. 93-94.

asasinarea regelui, el se retrage în Anglia. A fost căsătorit cu Florence, fiica lui Henri II Estienne.

Casaubon a fost, înainte de toate, unul dintre filologii de renume ai vremii. A comentat vreo 20 de autori antici, mai ales greci, și a tradus și editat autori antici. Greci: Aristotel, Dionysios din Halicarnas, Diogene Laertius, Polyb, Strabon, Teocrit, Teofrast, Dionisius Chrisostomus; latini: Apuleius, Pliniu cel Tânăr, Suetoniu și alții. Ediția sa din Suetoniu a avut un mare succes. A tipărit ediția princeps din *Stratagemata* lui Polyen (1589). J. J. Scaliger l-a supranumit „*Phénix des erudits*.” A scris mult și, pe lângă edițiile și comentariile despre antici, a publicat și numeroase tratate de polemică și a purtat corespondență cu învățații vremii: J. A. de Thou, Grotius, Dominique Baudier, Pierre Pithou și alții. Corespondența sa este o mărturie a atmosferei din mediul umanist al epocii.²⁰

În colecția lui Timotei Cipariu se păstrează ediția: *C. Suetonii Tranquilli de XII Caesaribus libri VIII. Eiusdem De Illustribus grammaticis et de claris rhetoribus... Isaacus Casaubonus ex fide vetustissimorum librorum recensuit et libros adiecit Animadversionum. Editio altera ab auctore emendata et locis quamplurimus aucta... Parisiis, apud Hieronymum Drouart, 1610, in-folio, 1754 coloane, cu index, legată în pergament. (B2163)*

7. **Léger Duchesne** (Leodegarius a Quercu, ?-1588), filolog și umanist parizian, profesor de limba latină la Colegiul Regal, între 1561 și 1586. Este autorul mai multor volume de poezie latină, al unor ediții și note despre câțiva autori latini: Cicero, Seneca, Martial. Operele sale cele mai cunoscute sunt: *Flores epigrammatum*, Paris, 1555; *Praelectiones et poemata*, Paris, 1559; *Farrago poematum*, Paris, 1560, 2 vol.²¹

În fondurile Bibliotecii academice clujene, în colecția lui Cipariu, se păstrează: *Flores epigrammatum, ex optimis quibusque autoribus excerpti per Leodegarius a Quercu [...] Tomus primus... Paris, apud Aegidium*

²⁰ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 158-159; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, vol. 2, Paris, Librairie Larousse, 1960, p. 675.

²¹ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 261.

Gorbinum, 1560, in-16, 349 p., cu ștampila de posesor, *Timotheu Cipariu*, pe pagina de titlu. (B 4539)

8. Denis Lambin (Dionisius Lambinus, 1516–1572), umanist, unul dintre cei mai remarcabili profesori de limba greacă de la Collège de France (1560–1572) și un excelent latinist. Pasionat de Renaștere, el este nedrept față de Evul Mediu, pe care îl caracteriza ca fiind „pură nebunie, pură prostie, pură barbarie.” D. Lambin este autorul a numeroase traduceri din greacă și latină. A editat autori greci și latini (Demostene, Lucretiu, Plaut, Cicero, Horatiu), a tipărit dizertații despre literatura greacă.²²

Din operele acestui autor francez, T. Cipariu a deținut următoarele exemplare: *T. Lucretii Cari, De rerum natura, libri VI, A Dion. Lambino commentariis illustrati ... Accesserunt haec praeterea, Vita Lucretii, eodem Lambino autore ... Lutetiae, apud Ioannem Benenatum, 1570*, in-4, legată în piele alb-gălbui, cu marca tipografică pe pagina de titlu, mai multe însemnări manuscrise, printre care și însemnarea: *Comparavit Georg Gabriel Sinkai, ordr. S. Basilii Magni, 1778* și cu ștampila de posesor a lui T. Cipariu. Așadar, această ediție a aparținut unor personalități celebre, cum au fost Gheorghe Șincai sau Timotei Cipariu. Exemplarul este bine conservat. (B 1115)

In Q. Horatium Flaccum... Commentarii copiosissimi et ab auctore plus tertia parte post primam editionem amplificati... Editio postrema. Pars I-II, Francofurti ad Moenum, ex officina typographica Andreae Wecheli, 1577, in-folio, legată în pergament, cu marca tipografică pe pagina de titlu, cu ștampila T. Cipariu, cu multe însemnări și sublinieri în carte. (B 3774)

M. Tullii Ciceronis, Orationis, Ex recensione Ioannis Georgii Graevii cum eiusdem animadversionibus et notis integris Francisci Hotomanni, Dionysii Lambini, Fulvii Ursini, Paulli Manutii, ac selectis aliorum..., *Amstelodami, ex typographia P. et I. Blaeu, 1699*, 6 vol., in-8, legată în pergament, cu marca tipografică pe pagina de titlu, cu ștampila T. Cipariu, volume bine conservate. (B 2312)

9. Michel de L'Hospital (1505-1573), personalitate complexă a Renașterii, cancelar al Franței, orator politic, jurist, umanist care a dorit să

²² *Ibidem*, p. 415; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 6, p. 566.

corecteze lumea coruptă în care trăia; un patriot profund, care a luptat pentru dreptate, pace, toleranță și care avea o aversiune pentru fanatism. A studiat dreptul la Toulouse, apoi la Padova, unde a fost și profesor. Contemporanii săi l-au caracterizat ca fiind „*cel mai mare cancelar, cel mai mare savant, cel mai demn și cel mai universal care a existat vreodată în Franța.*” L’Hospital a fost celebrat de poeții, umaniștii, magistrații și profesorii de la Colegiul Regal, care i-au dedicat un volum de versuri rămas manuscris (Lyon, 1564) și păstrat la Biblioteca națională din Paris. Printre autori, personalități marcante ale epocii: Adrien Turnèbe, Denis Lambin, Léger Duchesne, Th. de Bèze, Jean Dorat și alții. A avut o excelentă cultură latină, iar umanismul italian a fost preocuparea sa timp de 6 ani, în timpul șederii sale la Padova. A scris poeme latine, a căror deviză a împrumutat-o de la Horatiu: „*Impavidum ferient ruinae.*”

Poeziile sale au fost publicate în anul 1585, la Paris, in-folio, de nepotul său Michel Hurault de L’Hospital, împreună cu câțiva prieteni, printre care și de Thou. Poeții Pleiadei îl considerau un demn restaurator al adevăratei poezii și îl comparau cu Horatiu.²³ Ediția cipariană care se păstrează în fondul Blaj este: *Michaelis Hospitalii Galliarum Cancellarii Epistolarum seu Sermonum libri sex. Altera editio Lugduni, per Hugonem Gazeium, 1592*, in-8, legată în piele maro, cu marca tipografică pe pagina de titlu și cu ștampila de posesor a lui T. Cipariu. (B2673)

10. Marc Antoine Muret (1526-1585), umanistul francez apreciat în epocă datorită erudiției sale, s-a format mai ales printr-un riguros efort personal, astfel încât, la 19 ani, era capabil să predea. Și-a început cariera didactică în provincie, în 1545, apoi, în 1547, era profesor la Bordeaux, la Collège de Guyenne, unde l-a avut ca elev pe Michel de Montaigne. Între 1551 și 1553 a predat la Paris la Collège du Cardinal Lemoine, apoi la Toulouse. Muret era interesat în special de poezii latini (Horatiu era printre preferații săi), dar nu a neglijat nici limba greacă. Obligat fiind să părăsească Franța (a fost acuzat de moravuri suspecte), a plecat în Italia și a predat la Veneția, Padova și la Roma până în 1584 (între 1563 și 1584 a predat, la Universitatea din Roma, filosofia morală). I se datorează mai

²³ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 452-453; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 6, p. 724-725.

multe ediții adnotate ale autorilor latini, câteva poezii franțuzești destul de mediocre, un comentariu al operei *Les Amours* (1553) a lui Ronsard (cu cercul căruia a avut legături strânse) și, mai ales, numeroase opere scrise în latină (volumul de poezii *Juvenilia* - 1552, tragedia *Julius Caesar*).

Opera lui Muret este considerabilă. Lucrările sale filologice cuprind edițiile adnotate ale lui: Caius Valerius Catullus, 1554; Quintus Horatius Flaccus, 1555; Publius Terentius Afer, 1555; Cicero, Marcus Tullius, 1557; Tibullus Albius, 1558; Propertius Sextus Aurelius Carus, 1558. Toate aceste ediții au fost tipărite la Veneția, pe parcursul a 4 ani. Sunt cunoscute, de asemenea, comentariile sale la operele lui Cicero, Aristotel, Platon, Tacitus, dintre care multe sunt postume.

Filologul Muret a fost apreciat a fi adesea superficial, edițiile sale, mai degrabă școlare decât savante; notele sale critice sunt erudite, dar lipsite de profunzime. Poetul Muret este apreciat îndeosebi pentru versurile latinești elegante, pline de finețe și grație. Versurile franțuzești, puțin numeroase, nu au nimic remarcabil.²⁴

În colecția cipariană se păstrează următoarele ediții: *Opera. Tomus I–V. Veronae, apud Io. Albertum Tumermanum in Vico Artium, 1727–1730*, 5 vol., in-8, legate în piele maro, cu ștampila de posesor a lui T. Cipariu. Tomus I *Orationes...*, 1727 (provine din Biblioteca Basilitană); Tomus II *Epistolas...*, 1727; Tomus III *Variarum lectionum libros XV...*, 1728; Tomus IV *Libros reliquos III...*, 1729; Tomus V *Commentaria... in libros ethicorum Aristotelis*, 1730 (B 2058); *Orationes, Epistolae et Poemata... Lipsiae, in officina Grossiano, 1741*, in-8, legată în pergament, cu ștampila de posesor a lui T. Cipariu. În carte, portretul lui Muret (B 4202).

11. Jean Salmon (Maigret sau Macrinus, 1490-1557), umanistul francez protejat al arhiepiscopului din Bourges, însărcinat cu educația lui Claude și Honoré de Savoie, apoi, datorită protecției cardinalului Du Bellay, a devenit valet de cameră a lui Francisc I, este autorul unor poezii latine. A scris câteva volume de ode, elegii, imnuri, epigrame care au fost

²⁴ *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 7, p. 598; *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 531-533.

publicate între 1530 și 1550. Latina sa elegantă și talentul său i-au adus porecla de „*Horățiu francez*” („*Horace français*”).²⁵

Lui Cipariu i-a aparținut ediția *Odorum libri tres...*, *Parisiis, ex officina Rob. Stephani, 1546*, in-8, legată cu carton; la aceeași cotă, găsim și lucrarea Du Bellay, Jean cardinal, *Poemata, Parisiis, ex officina Rob. Stephani, 1546* (B 1965).

12. Adrien Turnèbe (Turnebus, 1512-1565), umanistul francez, elevul lui Jacques Toussain, profesor la Toulouse (1533), apoi la Collège de France (din 1547 l-a înlocuit pe Toussain la catedra de literaturi vechi, iar din 1561 a fost titularul catedrei de filosofie greacă). Între 1552 și 1556, el s-a ocupat de tipărirea cărților grecești la Imprimeria regală. Renumit pentru imensa sa cultură și pentru probitatea sa intelectuală, a scos numeroase ediții și comentarii ale autorilor greci. Ca latinist, se ocupă de Cicero și îl combate pe Ramus; ca filosof, îl susține pe Platon împotriva lui Aristotel.

Reputația sa printre studenții și profesorii din întreaga Europă era imensă. Etienne Pasquier, de exemplu, afirma despre opera sa *Adversaria*: „*Este o lucrare inestimabilă din punctul de vedere al varietății cunoștințelor.*”²⁶

Dintre lucrările sale care i-au aparținut lui Timotei Cipariu, în colecțiile Bibliotecii academice clujene se păstrează ediția de comentarii la opera lui Quintilian: M. Fabii Quintiliani. *Institutionum oratoriarum libri duodecim...* *Lugd. Batav et Roterodami, ex officina Hackiana, 1665*, in-8, legată în pergament, cu ștampila de posesor T. Cipariu. (B2372)

13. Dominique Baudier (Baudius, 1561-1613), umanist, autor prolific, a fost unul dintre primii membri ai Academiei din Leyda. A studiat teologia și a obținut doctoratul în drept, la Leyda, în 1585. A petrecut în Franța în perioada 1587–1597. A fost ambasador în Anglia, apoi s-a stabilit definitiv la Leyda, în 1602. Au rămas de la el mai ales opere în latină: poeme de dragoste (*Amores*), morale, un volum de

²⁵ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 630; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 9, p. 555.

²⁶ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 674; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 10, p. 560.

discursuri literare, scrisori, un tratat de istorie în 3 cărți și un mic tratat de drept. Singurele opere în franceză sunt niște versuri în volume colective.

Umanist cultivat, a avut legături cu erudiții Casaubon, Th. de Bèze, J. Scaliger, Grotius. A polemizat împotriva lui Montaigne.²⁷ Dintre lucrările sale, volumul care i-a aparținut lui Timotei Cipariu este *Poemata. Nova editio et prioribus auctior... Amstelodami, apud Ioannem Iansonium, 1640*, in-12, 670 p.; cu marca tipografică pe pagina de titlu, cu chenar ornamental, cu ștampila de posesor a lui Timotheu Cipariu. Volum bine conservat, cu portretul lui Baudius și anii în care a trăit, cu o legătură din pergament gălbui (B 4523).

14. **Théodore de Bèze** (1519-1601), personalitate complexă a Renașterii franceze, a fost scriitor, poet, dramaturg și teolog protestant, principalul colaborator al lui Jean Calvin. A provenit dintr-o familie nobilă și austeră. A studiat la Bourges și la Orléans, sub îndrumarea profesorului Melchior Wolmar, cel care l-a îndrumat spre Reformă. La Paris avea reputația de literat, la Lausanne a fost profesor de greacă, iar din 1558 a fost profesor de teologie și pastor la Geneva. A jucat un rol deosebit în cadrul Reformei. Théodore de Bèze a fost, de asemenea, promotorul renașterii literare, proclamând necesitatea de a-i lua drept modele pe antici fără, însă, a-i imita orbește.

Operele sale, atât în latină cât și în franceză, aproape 100 de titluri, aparțin mai multor domenii. A scris poezii: *Juvenilla* (1548), *Poemata* (1548), a tradus în versuri *Psalmii lui David*, a scris o tragedie biblică, *Abraham sacrificant* (1550) sau *Le Sacrifice d'Abraham* (prima tragedie scrisă în franceză). A scris o carte despre pronunția în limba franceză (1584) și o alta despre ortografia franceză. A condus redactarea lucrării *Histoire ecclésiastique des Eglises réformées du royaume de France* (1580), adevărat act de credință în Reformă.²⁸

Versurile sale din volumul *Poemata* din 1548 relevau deja un umanist de excepție. Ediția a doua din 1569 este tipărită de Henri II Estienne, alte ediții apar în 1576 și 1599. Un volum *Poemata varia*.

²⁷ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 85.

²⁸ *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 2, p. 113; *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 104-105.

Silvae. Elegiae. Epitaphia. Epigramm. Icones. Emblemata... Omnia ab ipso auctore in unum nunc Corpus collecto et recognita... (Genevae), excudebat Jacobus Stoer, 1599, in-16, 206 f., cu marca tipografică pe pagina de titlu, cu chenar ornamentat, un volum bine conservat, legat în piele albă, i-a aparținut lui T. Cipariu. Ștampila de posesor se află pe pagina de titlu (B 6301).

Prin personalitatea sa și prin opera sa imensă și variată, Th. de Bèze domină întregul secol al Renașterii.

15. Denis Godefroy (1549–1621), fondatorul unei adevărate dinastii de istorici și juriști, a fost un romanist deosebit de apreciat în epoca sa și un profesor pe care universitățile și-l disputau. Pe vremea când studia la Heidelberg, el a îmbrățișat Reforma. Din cauza problemelor religioase, a trebuit să părăsească Parisul, unde se stabilise în 1573 și s-a retras în 1580 la Geneva, unde a predat dreptul. A peregrinat la Basel, apoi la Strasbourg, după ce casa și biblioteca i-au fost incendiate. În 1591, la Strasbourg, a predat istoria; în anul 1600 a acceptat o catedră la universitatea din Heidelberg, pe care a părăsit-o câteva luni mai târziu, revenind la Strasbourg, apoi, în 1605, a mers din nou la Heidelberg, iar moartea l-a surprins la Strasbourg.

Opera sa imensă este extrem de variată. A fost specialist nu doar în dreptul roman, ci și în limbile romanice.²⁹

Godefroy a comentat autori latini. Din colecția lui Cipariu a făcut parte și lucrarea: *Auctores Latinae Linguae in unum redacti corpus... S. Gervasii, apud haeredes Eustathij Vignon, 1602*, in-4, 1924 coloane plus 53 f. Index, plus 106 coloane, cu marca tipografică și chenar ornamentat pe pagina de titlu, cu ștampila de posesor Timotheu Cipariu, legată în pergament (B 5270).

Lucrarea *De verborum significatione et de regulis juris fragmenta...* F.l., *sumptibus Samuelis Crispini, 1620*, i-a aparținut și ea, lui T. Cipariu (B 5600).

16. Jean Du Bellay (1492-1560), cardinal, om de stat, fratele mai mic al diplomatului și istoricului Guillaume Du Bellay; poetul Joachim Du Bellay, membru al Pleiadei, i-a fost nepot. Jean a fost episcop la Paris

²⁹ *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 353.

(1532), cardinal (1535), ambasador în Anglia, apoi la Roma. Rolul său literar constă și în faptul că a acordat protecție literaților. A fost prieten bun cu Rabelais. A compus câteva poeme latine pe care le-a publicat împreună cu Odele latine ale lui Salmon Macrin, în 1546. Această ediție a făcut parte și din biblioteca lui T. Cipariu: *Poemata... Parisiis, ex officina Rob. Stephani, 1546* (în colligat cu Jean Salmon Macrin, *Odorum libri tres*) (B 1965). Volumul cuprinde poeme, epigrame și ode.³⁰

17. **Jean Despautère** (Jean de Ninivite, ? 1460–1520), gramatician flamand, cunoscut pentru lucrările sale despre învățarea limbii latine. Lucrarea sa, *Rudimenta*, a fost adesea retipărită, începând cu 1512. Renumele său se datorează mai ales lucrării *Commentarii grammatici*, publicată la Paris în 1537, o gramatică latină completă. A tipărit, tot la Paris, *Orthographia*, în 1530 și la Anvers, în 1540, *Syntaxis*.³¹

Din biblioteca lui T. Cipariu, face parte și *Rudimentarum Grammaticae, Lipsiae, ex aedibus Valentini Schumann, 1520, 12 f.* (B3184)

18. **Pierre Godefroy** (sec. al XVI-lea ?) figurează, și el, în biblioteca cipariană cu volumul *De amoribus libri tres, Lugduni Batavorum, ex officina Joannis Maire, 1648* (B 4534).³²

În concluzie, acești autori francezi renașcentiști cu preocupări multiple, printre care și filologice, au făcut parte din biblioteca lui Timotei Cipariu. Acest lucru dovedește interesul său pentru filologie, privită în sensul larg al cuvântului. Aceste cărți, multe din ele exemplare rare, sunt o mândrie pentru Biblioteca academică clujeană, iar punerea lor în valoare ni se pare mai mult decât necesară, chiar onorantă.

³⁰ *Ibidem*, p. 242.

³¹ *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes...*, vol. 4, p. 9; *Dictionnaire des Lettres françaises. Le seizième siècle...*, p. 220-221.

³² Vezi și Elena Damian, *Filologi francezi renașcentiști în fondurile Bibliotecii academice clujene*, în *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*, Târgu-Mureș, vol. 2, 2003, p. 168-176.